

Dorota Gierszewski, Henryk A. Kretek (red.), *Edukacja obywatelska dorosłych a społeczeństwo obywatelskie*, Państwowa Wyższa Szkoła zawodowa w Raciborzu, Racibórz 2015, ss. 360

Problematyka edukacji obywatelskiej i społeczeństwa obywatelskiego to temat aktualny w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości społecznej. Dziś koncepcja społeczeństwa obywatelskiego na stałe wpisała się w debatę społeczną, polityczną, medialną. Sama w sobie nie jest kwestionowana, ale sposób jej interpretacji jest już przedmiotem sporów. Naturalną tego konsekwencją jest pytanie o kształt edukacji obywatelskiej. W jakim kierunku powinna zmierzać? Jaki jest jej cel? Czy chodzi tu o dążenie do ukształtowania określonego typu obywatela/obywatelki, czy też o rozwój określonych kompetencji, które pozwolą na ich funkcjonowanie w przestrzeni nazywanej sferą publiczną? A skoro o kompetencjach mowa – czy edukacja obywatelska powinna się koncentrować na umiejętnościach, postawach, a może na sferze poznawczej? Czy powinna być praktyczna czy krytyczna? A może w ogóle nie powinno jej być, przynajmniej w wymiarze edukacji formalnej, ponieważ jest (zbyt) ideologiczna? To tylko niektóre spośród pytań, które nasuwają się w obrębie tej problematyki. Poszukiwanie odpowiedzi, niełatwych zresztą, nieoczywistych i niekoniecznie wykluczających się wzajemnie (co mogłaby sugerować forma pytań), to wysiłek przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych. Interesującym wkładem w tę pracę jest książka pt. *Edukacja obywatelska dorosłych a społeczeństwo obywatelskie*. Stanowi ona zbiór różnych tekstów zarówno teoretyczno-analitycznych, jak i badawczych, o różnym stopniu ogólności i różnym poziomie naukowym. Walorem tej książki jest z pewnością jej interdyscyplinarność. Wśród autorów i autorek tomu odnajdziemy przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych: pedagogiki, socjologii, filozofii, historii, etnologii, kulturoznawstwa, nauk o polityce, nauk o obronności. Interdyscyplinarność ta jest szczególnie cenna w kontekście podejmowanej w monografii tematyki. O ile kwestia samej edukacji obywatelskiej (w tym: edukacji obywatelskiej dorosłych) stanowi obszar zainteresowania

zasadniczo pedagogów (w tym: andragogów) i socjologów (zwłaszcza: socjologów edukacji), o tyle połączenie jej z zagadnieniem społeczeństwa obywatelskiego znacznie poszerza krąg zainteresowanych o przedstawicieli innych dyscyplin naukowych, ale – co najważniejsze – stanowi niezbędny kontekst dla prezentacji czy analizy kwestii edukacyjnych. Tytuł publikacji jest w istocie trafiony. Zastosowanie spójnika „a” oznacza w tym przypadku relację między edukacją obywatelską dorosłych a społeczeństwem obywatelskim, choć – z drugiej strony – przeciwstawienie obu zagadnień w tytule publikacji, o której tu mowa, nie stawiałoby również nieuprawnionego zabiegu, na co można znaleźć liczne dowody w recenzowanej publikacji.

Książka składa się z 37 artykułów umieszczonych w czterech rozdziałach, spośród których to rozdział II, zatytułowany *Edukacja obywatelska dorosłych w społeczeństwie obywatelskim – wyzwania* stanowi, zdaniem Redaktorów tomu, centralną część monografii (*Wprowadzenie*, s. 8). Ocena ta jest jednak – w moim przekonaniu – podyktowana intencjami Redaktorów, leżącymi u podstaw wydania tej monografii, a nie wartością tekstów wchodzących w skład poszczególnych rozdziałów. Każdy rozdział porusza bowiem ważne kwestie z punktu widzenia edukacji obywatelskiej dorosłych.

W recenzowanej monografii wyróżniam kilka zasadniczych obszarów tematycznych, które posłużą mi do charakterystyki tego bogatego zbioru.

Pierwszy obszar stanowią teksty, w których autorzy i autorki zastanawiają się nad koncepcją społeczeństwa obywatelskiego, analizują teoretyczne podstawy, definicje, pytają o konsekwencje przyjęcia/nadania społeczeństwu obywatelskiemu określonego, często arbitralnego (bo wynikającego z całego splotu różnego rodzaju uwarunkowań tworzących społeczno-polityczno-kulturowy kontekst), znaczenia. Do tej grupy należą teksty Redaktorów recenzowanej monografii – Henryka A. Kretka i Doroty Gierszewski. Pierwszy autor analizuje teorie i koncepcję społeczeństwa obywatelskiego, a jego tekst (choć nie jest pierwszym artykułem w książce) stanowi niejako wprowadzenie w tematykę tomu, ponieważ odnosi się m.in. do definicji społeczeństwa obywatelskiego, do jego cech charakterystycznych, wybranych uwarunkowań i trendów. Natomiast Dorota Gierszewski podkreśla w swoim artykule znaczenie zaangażowania obywatelskiego. Odwołując się do słów M. Malewskiego o „rekonceptualizacji kategorii analitycznych jako skutku przejścia od nauczania do uczenia się w edukacji dorosłych”, wskazuje na kontekstualność uczenia się zaangażowania obywatelskiego. Uwaga ta nasuwa jeszcze jedną myśl, która pojawia się jako refleksja po lekturze tego artykułu. W przypadku identyfikowalnych problemów/deficytów/dysfunkcji w zakresie funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego ów kon-

tekst, który towarzyszy uczeniu się zaangażowania obywatelskiego, może „wypaczać” tę kategorię, nadawać jej rys – niekoniecznie pożądany czy zakładany. Nie prowadzi to jednak do wniosku o konieczności unikania owego kontekstu. Nie jest to możliwe. Znaczenie zawsze nadawane jest w określonym kontekście, który może mieć jednak charakter modyfikujący w odniesieniu do teoretycznych założeń. Warto zdawać sobie z tego sprawę. Istotny w tej materii wydaje się tekst Leszka Iwulskiego pt. *Ideologiczne elementy funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego*, w którym autor zwraca uwagę na podkreślanie pozytywnej roli społeczeństwa obywatelskiego w przestrzeni politycznej, medialnej, edukacyjnej. Wskazując na ideologiczność tego pojęcia, zauważa jego ułomność i np. w odniesieniu do Polski – niebezpieczeństwo wytworzenia się relacji podporządkowania między państwem a społeczeństwem obywatelskim. Wspomniane wyżej teksty, uzupełnione o artykuł Teresy Bogusławy Chmiel na temat charakterystyki społeczeństwa obywatelskiego w Polsce oraz artykuły Yaroslawa Yuvsechko i Olgi Zaslavskiej, pozwalające na przekroczenie perspektywy polskiej, upewniają raz jeszcze o kontekstualności problematyki społeczeństwa obywatelskiego. Jednocześnie stanowią bardzo dobrą podbudowę dla kolejnego obszaru tematycznego w monografii – edukacji obywatelskiej w aspekcie teoretycznym. Doskonałym łącznikiem tych dwóch obszarów jest artykuł Ewy Bobrowskiej, w którym autorka stawia tezę o utknięciu edukacji obywatelskiej w błędnym kole; „oczekuje się od niej – jak pisze autorka – że ucząc demokracji uruchomi proces rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, ona sama, by napęlić się jakąś treścią potrzebuje jednak w otoczeniu już ukształtowanego społeczeństwa obywatelskiego” (s. 74). Sytuacja ta, zdaniem autorki, choć niewątpliwie trudna, nie jest niemożliwa do zmiany. Jednak to nie edukacja obywatelska jest owym potencjalnym czynnikiem zmiany. Zdaniem autorki konieczne jest „rozsadzenie wyobrażeń organizujących ramy utrwalonego już systemu” (w który wpisuje się edukacja obywatelska). I tu dostrzegam ów czynnik łączący między pierwszym – omawianym wyżej – obszarem tematycznym a problematyką odnoszącą się do edukacji obywatelskiej.

W tym obszarze tematycznym mieszczą się również teksty Łukasza Hajduka (analizującego koncepcje wychowania związane ze społeczeństwem obywatelskim), Małgorzaty Durzewskiej i Barbary Moś (próbujące uchwycić potrzeby w zakresie edukacji obywatelskiej dorosłych).

Kolejnym obszarem tematycznym omawianej monografii jest praktyka edukacyjna w ramach edukacji obywatelskiej dorosłych. Ciekawym wątkiem w tym kontekście jest edukacja obywatelska dorosłych w Niemczech. W książce znajdziemy zarówno charakterystykę „obywatelskości” młodych

Niemców (Aleksandra Sander), porównanie polskiego i niemieckiego systemu edukacji obywatelskiej (Paulina Depczyńska), propozycje działań w obszarze edukacji dorosłych (Claudia Fahrenwald), a także analizę roli niemieckiej edukacji obywatelskiej w zwalczaniu ekstremizmu prawicowego (Izabela Janicka). Bardzo interesujący poznawczo jest zwłaszcza ostatni z wymienionych wyżej tekstów. W artykule tym autorka pokazuje jak wiele zrobiono w powojennych Niemczech w kierunku – powiedziałabym – profilaktyki powstawania ruchów skrajnie prawicowych. W kontekście obecnych wydarzeń w Europie, a szczególnie w Niemczech, związanych z tak zwanym (przez media) „kryzysem migracyjnym” i dużo częściej słyszaniem głosem skrajnej prawicy, rodzą się niezliczone pytania oscylujące wokół kwestii „co dalej?”. Artykuł Izabeli Janickiej przeczytany dziś zachęca również do śledzenia niemieckich analiz naukowych powstających obecnie, a dotyczących problematyki społeczeństwa obywatelskiego i edukacji obywatelskiej, zwłaszcza tej o charakterze pozaformalnym i nieformalnym.

Poza tym w omawianym obszarze tematycznym są obecne zarówno artykuły, które odnoszą się do celów/treści kształcenia (Beata Cyboran, Marija Boyko, Beata Nosek, Kamil Kuśmider, Bogumiła Pawlaczyk), jak i praktyki edukacyjnej konkretnych instytucji/organizacji/podmiotów, takich jak: ZHP (Tomasz Huk), archiwa (Agnieszka Rosa, Hubert Mazur), stowarzyszenie „Parlament Młodzieży” z Przemyśla (Ewa Tłuczek-Tadla), Muzeum Regionalne w Siedlcach (Kamila Woźnica), Szkoła Radnych XXI wieku (Michał Paluch), Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu (Ludwika Wachowicz), samorząd lekarski (Piotr Kordel), Fundacja Fesro (Pamela Zimoch); oraz takie, które zwracają uwagę na metody/formy organizacyjne/narzędzia wykorzystywane w praktyce edukacji obywatelskiej dorosłych: warsztaty etnograficzne (Izabella Wenska), animacja kulturalna nawiązująca do pamięci lokalnej (Sławomir Toczek), grupy samopomocowe i wolontariat (Agata Chabior, Joanna Janik-Komar), „Rady Seniorów” powoływane na różnych szczeblach samorządu terytorialnego (Joanna Janik-Komar, Ludwika Wachowicz), Uniwersytety Trzeciego Wieku, Kluby Seniora (Ludwika Wachowicz), prasa lokalna (Justyna Kubik), demokratyczne metody artystyczne – *relational art* i *community arts* (Joanna Kluzowicz) oraz *crowdfunding* i *crowdsourcing*, jako nowe możliwości rozwoju postaw obywatelskich i integracji społecznej realizowane za pomocą Internetu (Sandra Gwóźdź).

Lektura artykułów zgromadzonych w wyżej omawianym obszarze tematycznym jest szczególnie interesująca z perspektywy tego, co zostało napisane wcześniej, zwłaszcza przez Leszka Iwulskiego i Ewę Bobrowską. Zmusza bowiem nie tylko do zastanowienia się nad kształtem proponowa-

nych rozwiązań, ale też ich sensem. Warto również zauważyć, że liczne opisywane tu kazusy działań są przykładem aktywności celowych, próbujących doprowadzić do zmian – wbrew temu, co pisze Ewa Bobrowska – za pomocą edukacji. A zatem aktorzy społeczni są świadomi – nawiązując do teorii strukturacji A. Giddensa – istnienia struktury rozumianej jako „powtarzalnie zorganizowany zbiór reguł i zasobów lub stosunków transformacji, który jest ponadczasowy i nieprzestrzenny” (Giddens, A. (2003), *Stanowienie społeczeństwa*, przekł. S. Amsterdamski, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań, s. 64). A to na szczęście nie czyni sytuacji edukacji obywatelskiej beznadziejną. Liczne studia zgromadzone w recenzowanej publikacji świadczą o tym, że mimo zdawania sobie sprawy ze zjawiska reprodukcji w sferze edukacji, aktorzy społeczni mają świadomość dyskursywną istnienia struktury, która skutkuje próbami zmian przemyślanych i mających charakter celowy.

Swego rodzaju uzupełnieniem tematyki podejmowanej w monografii są artykuły, które poszerzają perspektywę rozumienia celów edukacji obywatelskiej dorosłych czy kompetencji jej podmiotów. W recenzowanej książce odnosi się to do edukacji prawnej (Michał Boczek), ekonomicznej (Miroslaw Szulczyński) oraz obronnej (Ireneusz T. Dziubek). Obecność tych tekstów jest cenna dla andragogów nie tylko dlatego, że poszerza rozumienie edukacji obywatelskiej, ale również z tego powodu, że pozwala na konfrontację tego, co pochodzi ze znanego im pola intelektualnego (pedagogiki; w tym andragogiki) z tym, co zostało zaczerpnięte z innego pola rekontekstualizacyjnego (Bernsteina, B. (1990), *Odtwarzanie kultury*, przekł. Z. Bokszański, A. Piotrowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, s. 163–198) i przeniesione na grunt pedagogiki. Taki zabieg na poziomie naukowym jest – jak sądzę – cenny, gdyż (przy założeniu, że budzi refleksję) pozwala na konstruowanie nowych pytań, problemów badawczych, a przez to stałe otwarcie określonej tematyki, a nie „utknięcie”/„okrzepnięcie” w określonych schematach.

Dokonany przez redaktorów dobór tekstów w ramach monografii pt. *Edukacja obywatelska dorosłych a społeczeństwo obywatelskie* pozwala z jednej strony na sięgnięcie do analiz teoretycznych w zakresie podejmowanej tematyki, a z drugiej – poznać konkretne rozwiązania w zakresie praktyki edukacyjnej. Jeżeli jednak nie potraktujemy tej książki w sposób wybiórczy (sięgając tylko do wybranych artykułów), zyskujemy coś więcej, a mianowicie możliwość krytycznego oglądu praktyk edukacyjnych w zakresie edukacji obywatelskiej dorosłych, co może potencjalnie generować ważne pytania problemowe.

Violetta Kopińska